

УДК 343.98.067

Юрій Ліпін,*аспірант наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення предмета злочинного посягання як специфічного структурного елемента криміналістичної характеристики. Розкрито практичне значення дослідження грошей як предмета злочинного посягання та законодавчі зміни, які впливають на застосування спеціальної термінології під час розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень. Виокремлено поняття «енергетичні ресурси».

Ключові слова: заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, енергетика, предмет злочинного посягання, гроші, енергоресурси.

Постановка проблеми. Вітчизняними науковцями та практиками розроблено багато загальних криміналістичних рекомендацій із розслідування корупційних злочинів, що включають окремі методики розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: 1) за галузевим принципом (у сферах: бюджетній, торговельній, будівництва, банківській, інших); 2) за видовою ознакою (залежно від кримінально-правової характеристики злочинів); 3) за криміналістичними ознаками суб'єкта злочину, предмета злочину, елементами обстановки тощо.

Однак сьогодні, в умовах нового кримінального процесуального та регулятивного законодавства, потребують суттєвого коригування методологічні положення, зокрема, щодо порядку збирання доказів на початковому етапі розслідування, організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій, отримання і використання спеціальних знань, що вважається необхідним для побудови криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики, специфічним елементом якої є предмет злочинного посягання (гроші та енергетичні ресурси).

Аналіз останніх досліджень. Спеціалізованих криміналістичних наукових досліджень із розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики не проводилося.

Водночас цікавими у теоретичному та практичному сенсі є монографія А.Ф. Волобуєва і Р.Л. Степанюка «Методика розслі-

дування злочинних порушень бюджетного законодавства» 2004 року [1]; методичні рекомендації О.М. Джужі, О.Є. Користіна, С.С. Чернявського, В.І. Василичука та інших «Протидія злочинам у бюджетній сфері» 2012 року [2], дисертація 2013 року Р.Л. Степанюка на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук з теми «Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України», які удосконалили теорію і збагатили практику розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у бюджетній сфері України. Зокрема, у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Р.Л. Степанюком розроблено основи комплексних методик розслідування розкрадань і службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України, а також визначено напрями формування та реалізації міжвидових криміналістичних методик розслідування злочинів, вчинених під час здійснення державних закупівель [3, с. 11-14].

Але й ці фундаментальні дослідження не дозволяють чітко уявляти специфічні елементи розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики.

Метою цієї статті є окреме спеціальне вивчення предмета цього злочинного посягання, а також характеристика складу та класифікація енергоресурсів за групами та видами, виокремлення власної позиції щодо системного підходу до визначення поняття енергетичних ресурсів як предмета посягання на майно шляхом зловживання службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики є предмет посягання вказаної форми злочину, передбаченого ст. 191 КК України.

У пункті 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10 предметом злочинів проти власності визначено майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія [4].

Як зазначає В.Ф. Єрмолович, узагальнені дані про об'єкт і предмет суспільно небезпечного діяння повинні займати одне з основних місць у системі криміналістичної характеристики злочину. Ці відомості проявляються в різних слідах скоєного та створюють можливість виявлення злочину, пояснення суті злочинного посягання, вказують на його ознаки. В окремих випадках вони прямо вказують на мотив, мету, спосіб, механізм слідоутворення, характеризують особистість злочинця. Автор стверджує, що криміналістична характеристика предмета злочинного посягання має принципово важливе практичне значення для встановлення злочинця та вирішення інших завдань у кримінальній справі. Встановлена система ознак, властивостей, особливостей предмета злочину в конкретному місці, у конкретний час дозволяє з високим ступенем точності змоделювати процес вчинення посягання та виділити в ньому цікаві для слідства обставини, знаряддя і засоби, суб'єктів тощо [5, с. 151–153].

Предметом заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики завжди є майно, тобто речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного (матеріальне тіло), економічного (має вартість) та юридичного (є власник) характеру. У разі вчинення такого заволодіння предметами посягання постають: грошові кошти у готівковій або безготівковій формі, у національній або іноземній валюті, платіжні документи, енергетичні ресурси та матеріальні цінності, зокрема сировина та обладнання.

Так, національною валютою України є грошові знаки, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, кошти на рахунках, а також у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України. До іноземної валюти належать іноземні грошові

знаки, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України [6, с. 462].

У статті 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року № 15-93, який втратив чинність 19 лютого 2019 року, терміни мають таке значення:

«валютні цінності»:

валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України;

платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України;

платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах [7].

Закон України «Про валюту і валютні операції»

від 21 червня 2018 року № 2473-VIII, який вводиться в дію 07 лютого 2019 року, містить дещо іншу термінологію. Зокрема, у статті 1 визначено такі терміни:

4) валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали;

5) іноземна валюта:

а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема, у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металів;

б) національна валюта (гривня):

а) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні;

в) електронні гроші, номіновані у гривні [8].

Залежно від форми грошові кошти поділяються на готівкові та безготівкові. Готівкові гроші (готівка) – це готівкова валюта України і готівкова іноземна валюта у вигляді банкнот і монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної держави, банкноти та монети, вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу (крім монет, що належать до банківських металів), і дорожні чеки [9].

Законодавство України не дає прямого визначення безготівкових грошей. Воно розкривається економістами та фінансистами як засоби на рахунках у банках, різноманітні депозити (вклади) у банках, депозитні сертифікати, державні цінні папери, а також грошові кошти, вкладені в акції інвестиційних фондів. Безготівкові розрахунки забезпечують рух вартості без використання наявних готівкових грошей [10, с. 79–80]. Безготівкові кошти фіксуються, обліковуються як записи на рахунках у банках. Виключно банківська система переводить кошти з безготівкових у готівкові та навпаки.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що предметом заволодіння майном шляхом зловживання службовим

становищем у сфері енергетики є гроші як у готівковій, так і в безготівковій формах, що використовуються для здійснення фінансових операцій через банківські установи і спрямовані на забезпечення діяльності та розвитку підприємств і компаній енергетичного сектору економіки України.

Окрім грошей, предметом такого злочинного посягання найчастіше виступають енергетичні ресурси.

Україна для власних потреб використовує різноманітні джерела енергії: нафту, природний газ, вугілля, ядерне паливо і гідроенергію, енергію вітру і сонця тощо, з них найбільш затребуваними залишаються викопні ресурси: природний газ і вугілля, які сумарно становлять понад 60 % вітчизняного енергетичного балансу. Природний газ як джерело енергії й універсальне паливо має значні переваги перед іншими видами викопного палива щодо задоволення екологічних вимог (по відношенню до якості повітря та викидів парникових газів в атмосферу) та як сировина для різних галузей промисловості.

У чинних законодавчих актах України щодо питань використання енергоресурсів спостерігаються погляди на трактування основних понять у сфері енергетичних ресурсів, їх складу та класифікації. Зокрема, певна невизначеність є у використанні понять «енергетичні ресурси» та «паливно-енергетичні ресурси». У вітчизняній науковій літературі частіше використовується термін «паливно-енергетичні ресурси», який закріплений у Законі України «Про енергозбереження»: «Паливно-енергетичні ресурси – це сукупність усіх природних і перетворених видів палива та енергії, які використовуються в національному господарстві» [11, ст. 1]. Термін «енергетичні ресурси» також використовується без чіткого законодавчого визначення. Аналіз зарубіжних джерел свідчить про використання терміна «енергетичні ресурси» (energy resources), а не «паливно-енергетичні ресурси» (fuel and energy resources) [12, с. 529]. Разом із цим поняття «енергетичні ресурси» ширше за «паливно-енергетичні», тому що для виробництва енергії використовуються не лише різні види палива, зокрема такі, як вугілля, нафта, газ, а й такі енергетичні ресурси, як енергія вітру, води, сонця, хвиль та інші. Отже, термін «енергетичні ресурси» охоплює всі існуючі види джерел енергії.

У господарській діяльності енергетичні ресурси є сукупністю всіх первинних, вторинних джерел та видів енергії, які використовуються в процесі виробництва продукції та/або надання послуг, а також для задоволення комунально-побутових потреб.

А.Н. Златопольський за різними класифікаційними ознаками розділяє енергетичні ресурси на такі групи: – залежно від джерела виникнення: природні ресурси (газ, нафта, вугілля, сонячна енергія та ін.) та ресурси, які є наслідком використання первинних ресурсів (тепло- та електроенергія); первинні і вторинні (побічні) (тепло вже відпрацьованої гарячої води і пари, повітря вентиляційних систем; кінетична енергія вихлопних газів силових установок та ін.); – за можливістю відтворення: відновлювані (вітряна і сонячна енергія, гідроенергія та ін.) та невідновлювані (нафта, вугілля, газ, ядерне паливо, торф тощо); – за характером використання: паливні та непаливні, залежно від того, чи отримана енергія є результатом їх спалювання або ні [13].

Світова енергетична рада поділяє енергетичні ресурси на 16 видів, серед яких є окремі групи, пов'язані між собою [14]: – за рівнем і масштабом освоєння: традиційні та нетрадиційні; – за природою енергоутворення: відновлювані та невідновлювані. До традиційних енергоресурсів відносять усі невідновлювані види джерел енергії (природний газ, сира нафта, вугілля, ядерна енергія, горючі сланці), а також гідроенергію великих водотоків та торф.

Закон України «Про альтернативні види палива» містить таке визначення нетрадиційних енергоресурсів: «Нетрадиційні джерела та види енергетичної сировини – сировина рослинного походження, відходи, тверді горючі речовини, інші природні і штучні джерела та види енергетичної сировини, у тому числі нафтові, газові, газоконденсатні і нафтогазоконденсатні вичерпані, непромислового значення та техногенні родовища, важкі сорти нафти, природні бітуми, газонасичені води, газогідрати тощо, виробництво (видобуток) і переробка яких потребує застосування новітніх технологій і які не використовуються для виробництва (видобутку) традиційних видів палива» [15, ст. 1].

На наш погляд, визначення поняття енергетичних ресурсів як предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики можливе тільки на основі системного підходу, оскільки необхідно дослідити напрямок руху енергетичних ресурсів від повного циклу їхнього перетворення в енергетиці до кругообігу на рівні підприємства/компанії, вивчення особливостей якого зумовлюється їхньою реальною споживчою вартістю, яка реалізується у виробничому процесі. За економічною спрямованістю слід розрізняти такі групи енергоресурсів: паливо прямого використання (тверде, рідке, газоподібне); енергія (електрична і тепла); інші проміжні енерго-

носії; вторинні енергетичні ресурси (горючі і теплові).

Особливістю заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики є те, що його предметом все частіше виступають енергоресурси, що не тільки детермінує зростання матеріальних збитків, завданих підприємствам енергетичного сектору економіки та державі, а й впливає на зниження рівня енергетичної безпеки України.

Висновки

Предметом злочинного посягання заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики виступають гроші як загальний еквівалент вартості, у готівковій та безготівковій формах, і енергетичні ресурси в будь-якому стані й вигляді, які мають економічну властивість вартості. Таке розуміння предмета злочинного посягання має вагомий значення для подальшого розроблення методики розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Волобуєв А. Ф., Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинних порушень бюджетного законодавства : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ. 2004. 176 с.
2. Протидія злочинам у бюджетній сфері : методичні рекомендації / О. Є. Користін, С. С. Чернявський, В. І. Василичук та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 92 с.
3. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 491 с.
4. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.10.2009 № 10 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.
5. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений : монографія. Минск: Амалфея, 2001. 304 с.
6. Шелудько В.М. Фінансовий ринок : підручник. 3-ге вид., стер. Київ: Знання, 2015. 535 с.
7. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
8. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.
9. Про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України : Постанова Правління Національного банку України від 27.05.2008 № 148 // База даних «Законодавство

України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0520-08>.

10. Політична економія : підручник / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський, О.Ф. Іткін. Київ: Алерта, 2008. 488 с.

11. Про енергозбереження : Закон України від 01.07.1994 № 74/94-ВР // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/74/94-вр>.

12. Nordhaus W. D. The Allocation of Energy Resources. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1973. № 3. P. 529–576.

13. Златопольский А.Н., Прузнер С.Л. Экономика, организация и планирование теплового хозяйства промышленных предприятий. Москва : Энергия, 1979. 376 с.

14. Класифікація енергетичних ресурсів за даними Світової енергетичної ради. URL: <http://www.worldenergy.org/>.

15. Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1391-14>.

В статтє проанализированы научные подходы к определению предмета преступного посягательства как специфического структурного элемента криминалистической характеристики. Раскрыто практическое значение исследования денег как предмета преступного посягательства и законодательные изменения, которые влияют на применение специальной терминологии при расследовании данного вида уголовных преступлений. Выделено понятие «энергетические ресурсы».

Ключевые слова: завладение имуществом путем злоупотребления служебным положением, энергетика, предмет преступного посягательства, деньги, энергоресурсы.

In article scientific approaches to definition of a subject of criminal encroachment as specific structural element of criminalistic characteristic are analysed. Disclosed the practical value of a research of money as subject of criminal encroachment and legislative changes which influence application of special terminology at investigation of criminal offenses of this type. Are allocated the concept "energy resources".

Key words: taking by property by abuse of official position, power engineering specialist, subject of criminal encroachment, money, energy resources.

